

Верховний
Суд

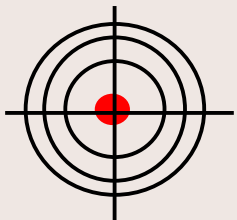
Принцип «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві України

Ольга СТУПАК

Суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Дитина - це майбутнє кожної країни

Захист прав та інтересів дитини – центр уваги з боку світової спільноти

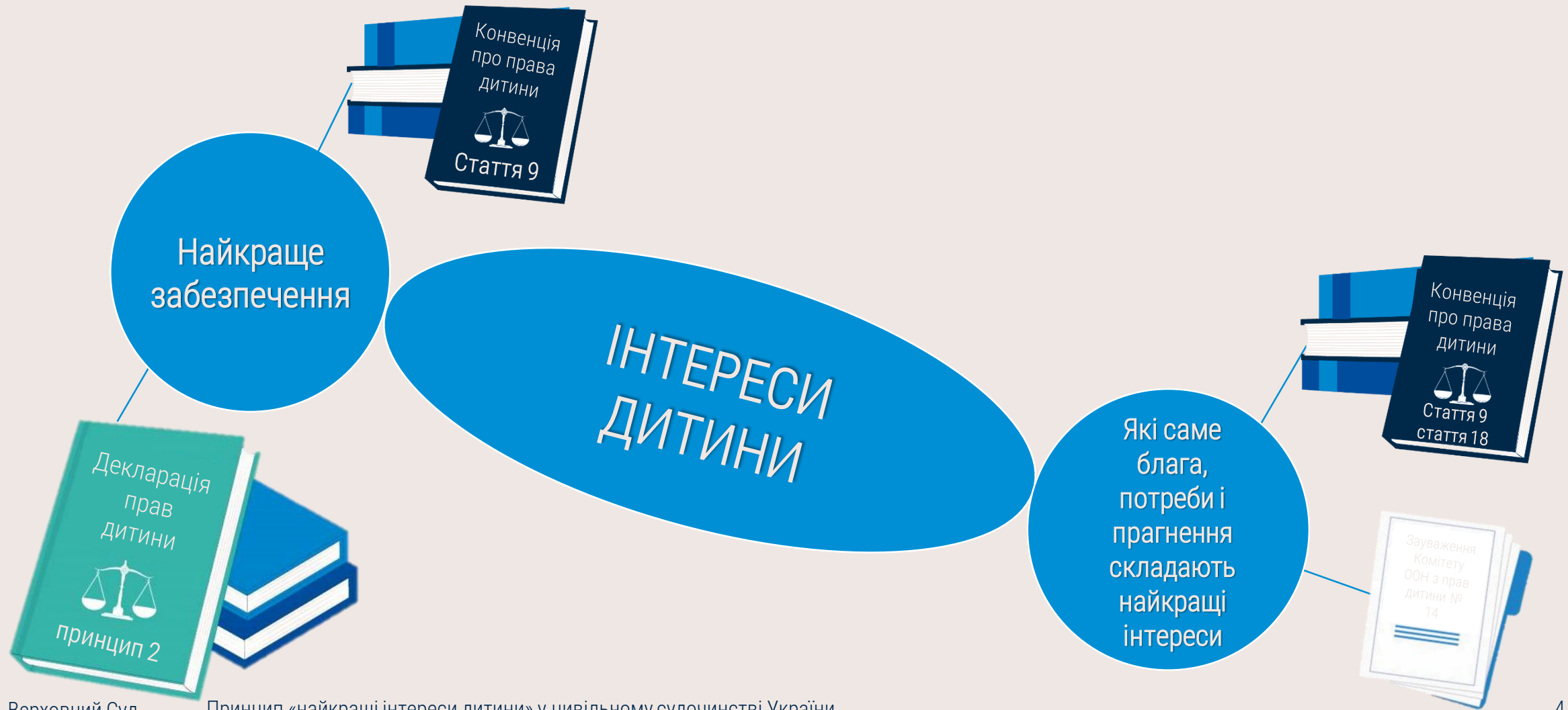

Руйнівний вплив війни на середовище зростання дитини:
- сімейні спори – найактуальніша категорія цивільних справ

У статті 3 встановлює принцип найкращих інтересів дитини як основоположний у всіх рішеннях щодо дітей, що, своєю чергою, має перевагу над усіма іншими міркуваннями: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, **першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини**»

Принцип «найкращі інтереси дитини» у міжнародних договорах

Справа «Вишняков проти України».

ЄСПЛ зауважував, що право взаємного спілкування одного з батьків та дитини становить основоположний елемент «сімейного життя» у розумінні статті 8 Конвенції. Основною ціллю статті 8 Конвенції є захист особи від свавільного втручання органів державної влади. Додатково можуть існувати позитивні зобов'язання, притаманні ефективній «повазі» до сімейного життя.

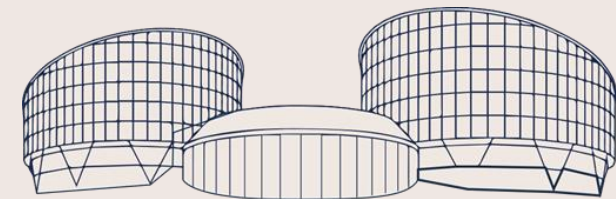
Суд уже неодноразово встановлював, що у пов'язаних з питаннями опіки справах **інтереси дітей мають надзвичайне значення. Найкращим інтересам дитини має приділятися першочергова увага і вони, у залежності від свого характеру та серйозності, можуть перевищувати інтереси батьків.** У справах щодо здійснення одним із батьків прав на спілкування стаття 8 Конвенції передбачає батьківське право на вжиття заходів з метою возз'єднання зі своєю дитиною та обов'язок національних органів влади сприяти такому возз'єднанню настільки, наскільки інтереси дитини передбачають, що має бути зроблено все для збереження особистих стосунків, і, за необхідності, «відновлення» сім'ї; обов'язок держави полягає не у досягненні результату, а у вжитті заходів. Адекватність вжитих заходів має оцінюватись оперативністю їхнього виконання, оскільки плин часу може мати непоправні наслідки для відносин між дитиною та тим із батьків, хто з нею не проживає; не можна виключати застосування санкцій у випадку неправомірної поведінки того з батьків, з яким проживають діти (пункт 34-37 рішення ЄСПЛ).

Справа «Мамчур проти України».

При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови:

по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною;

по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (пункт 100 рішення ЄСПЛ).

Постанова ВСУ від 14 грудня 2016 року
провадження № 6-2445цс16
(презумпція «на користь матері»)

Неактуальна правова позиція

Щодо застосування статті 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини, про обов'язковість брати до уваги принцип 6 цієї Декларації стосовно того, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю.

Постанова ВП ВС від 17 жовтня 2018
року у справі № 402/428/16-ц
(спростування презумпції «на користь матері»)

Велика Палата виснувала, що при визначенні місця проживання дитини першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини з огляду на вимоги ст. 3 Конвенції про права дитини.

Велика Палата зауважує, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, і не є частиною національного законодавства України. А законодавство України не містить норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

При розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо.

Практика Верховного Суду

Постанова КЦС ВС від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (частина I)

(тлумачення змісту «якнайкращих інтересів дитини»)

- Спір про відібрання малолітньої дитини та передачу дитини батькові. За усною домовленістю дитина проживала з матір'ю та її батьками. Згодом мати померла. У добровільному порядку бабуся дитини не повертає позивачу малолітнього сина.
- Бабуся звернулась із зустрічним позовом про визначення місця проживання малолітньої дитини та призначення опікуна. Свої вимоги мотивувала тим, що в найкращих інтересах дитини продовжувати проживати з нею.
- **Рішенням суду першої інстанції задоволено первісний позов.** Рішення мотивовано тим, що сімейним законодавством встановлено, що батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання малолітніх дітей та на те, щоб вони проживали з ними. Суд не встановив обставин, які б свідчили про те, що проживання дитини з батьком суперечитиме її інтересам. Водночас суд встановив, що позивач спроможний забезпечити належні умови для фізичного, духовного, соціального розвитку та матеріального забезпечення малолітнього сина
- Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню наступні базові елементи:

- (а) погляди дитини,
- (б) індивідуальність дитини,
- (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин,
- (г) піклування, захист і безпека дитини,
- (ґ) вразливе положення,
- (д) право дитини на здоров'я,
- (е) право дитини на освіту.

Постанова КЦС ВС від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (частина II)

(тлумачення змісту «якнайкращих інтересів дитини»)

Беручи за основу у вирішенні цього спору принцип найкращих інтересів дитини, Верховний Суд звертає увагу на те, що негайне відібрання малолітньої хворої від народження дитини не буде сприяти забезпеченню спокійного та стійкого середовища для неї, стане емоційним стресом, не буде враховано і її поглядів, що у сукупності охоплює складові елементи вказаного принципу. Проживання малолітнього разом з бабою і дідом становить для нього звичну стабільну сімейну середу з народження.

Таким чином, Верховний Суд, розуміючи складність ситуації і перебуваючи на позиції про необхідність забезпечення умов для спільного проживання батька разом зі своєю дитиною, вирішує спір на користь відмови у негайному відібранні дитини, покладаючи на компетентні органи держави в контексті виконання позитивних обов'язків держави зобов'язання забезпечити систему послідовних кроків у напрямку возз'єднання батька з дитиною, щоб запобігти негативному впливу на дитину.

Дитина є найбільш вразливою стороною в ході будь-яких сімейних конфліктів, оскільки на її долю випадає найбільше страждань та втрат. Судовий розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним, оскільки в його процесі вирішуються не просто спірні питання між батьками та іншими особами, а визначається доля дитини, а тому результат судового розгляду повинен бути спрямований на захист найкращих інтересів дитини.

Постанова КЦС ВС від 14 березня 2025 року у справі № 527/955/24 (частина I)

(Загальні принципи, що стосуються розгляду спорів, пов'язаних із захистом прав дитини)

Спир про позбавлення батьківських прав. Дитина проживає разом із батьком та перебуває на його повному матеріальному утриманні; відповідачка участі у вихованні сина не бере, його життям не цікавиться, тим самим ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків, тому позбавлення її батьківських прав щодо неповнолітнього сина відповідатиме його якнайкращим інтересам.

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, відмовлено у задоволенні позову. Відмовляючи у позові, суд, з висновком якого погодився апеляційний суд, виходив з того, що позивач не надав беззаперечних та достатніх доказів, які підтверджували б винну та свідому поведінку відповідачки щодо ухилення від участі у вихованні сина та нехтування обов'язками матері. Суди врахували, що орган опіки та піклування ухвалюючи рішення про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав, поклався на розсуд суду. Надаючи оцінку заяві відповідачки про визнання нею позову, суд першої інстанції виходив із того, що така заява не є безумовною підставою для задоволення позову та досліджується судом у сукупності з іншими доказами, які не доводять наявності підстав застосування до неї такого крайнього заходу впливу, як позбавлення батьківських прав.

Постанова КЦС ВС від 14 березня 2025 року у справі № 527/955/24 (частина II)

(Загальні принципи, що стосуються розгляду спорів, пов'язаних із захистом прав дитини)

Підхід Комітету ООН з прав дитини може слугувати алгоритмом для оцінки та визначення якнайкращих інтересів дитини, за якими належить діяти в такому порядку:

- по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них у співвідношенні з іншими;
- по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права.

Таким чином, при розгляді спорів, пов'язаних із захистом прав дитини, в судовому рішенні необхідно наводити мотиви врахування (неврахування), які стосуються:

- того, як враховувались якнайкращі інтереси дитини, які елементи, залежно від специфіки спору, брались до уваги для визначення їх змісту;
- того, чи враховано думку дитини або чи наведено підстави її неврахування;
- оцінки висновку органу опіки та піклування або причин, що зумовили неможливість отримання такого висновку;
- відповіді на твердження про застосування домашнього насильства;
- залежно від обставин конкретної справи рівня розвитку дитини, соціально-психологічних рис дитини, умов її проживання та навчання, безпеки, ситуації в сім'ї і взаємовідносин з дорослими тощо.

Актуальність кожного з таких елементів буде залежати від обставин конкретної справи, де одним буде надаватись більша вага, ніж іншим.

Постанова КЦС ВС від 16 грудня 2020 року у справі 466/5767/18

(найкращі інтереси дитини можуть перевищувати інтереси батьків)

- Спір про поновлення батьківських прав. Рішенням суду позивача позбавлено батьківських прав. Вказане рішення ним не оскаржувалося та набрало законної сили.
- **Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову - відмовлено.** Рішення мотивовано тим, що позивачем не надано суду жодних належних, допустимих та достатніх доказів того, що змінилися обставини, які були підставою для позбавлення батьківських прав. Сам позивач вказав, що з моменту позбавлення батьківських прав не вживав заходів щодо спілкування з сином, не намагався з ним побачитись, не цікавився його життям, навчанням, добробутом тощо.
- Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін. Суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції про відсутність правових підстав для задоволення позову.

Наведеними нормами (стаття 3 Конвенції ООН про права дитини) закріплено основоположний принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, якого необхідно дотримуватися, зокрема, при вирішенні питань про місце проживання дитини у випадку, коли її батьки проживають окремо; про тимчасове розлучення з одним із батьків у зв'язку з необхідністю виїхати за межі країни, у якій визначено місце проживання дитини, з іншим із батьків з метою отримання освіти, лікування, оздоровлення та з інших причин, обумовлених необхідністю забезпечити дитині повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також необхідний для такого розвитку рівень життя.

На сьогодні існує широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Постанова КЦС ВС від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17 (частина I)

(висновки органу опіки та піклування)

- Спір про визначення місця проживання дитини. Дитина знаходиться на повному утриманні і вихованні позивача. Відповідач (мати) обов'язків з догляду за дочкою не виконує, належним вихованням дитини не займається, у неї відсутні материнські почуття, не бажає спілкуватися з дитиною та дбати про її розвиток.
- Мати звернулась із зустрічним позовом. Позов мотивований тим, що добровільно позивач не надає їй можливості спілкуватися з дочкою, чинить різні перешкоди, щоб унеможливити їх зустрічі з нею, силоміць утримує їхню доньку у себе.
- **Рішенням суду першої інстанції задоволено первісний позов.** Рішення мотивовано тим, що з серпня 2017 року мати не спілкується з дитиною та не відвідує її, що свідчить про відсутність прихильності дитини до матері. Доводи про перешкоди з боку батька суд відхилив, оскільки мати не зверталася до суду чи органу опіки для їх усунення.
- **Постановою апеляційного суду** рішення суду першої інстанції скасовано, а зустрічний позов - задоволено. Суд дійшов висновку, що батько самовільно змінив місце проживання дитини, позбавивши матір можливості спілкуватися з нею, не довівши при цьому наявності загрози життю чи здоров'ю дитини. Апеляційний суд зазначив, що суд першої інстанції не врахував вік дитини (3 роки).

Постанова КЦС ВС від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17

(частина II)

(висновки органу опіки та піклування)

Апеляційний суд помилково обмежився констатуванням того, що під час розгляду справи не встановлено обставин, за яких малолітня дитина може бути розлучена з матір'ю. Він не врахував, що у Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року реалізовано принцип примату інтересів дитини.

Визначаючи місце проживання дитини з матір'ю, суд апеляційної інстанції відхилив висновок органу опіки та піклування, відповідно до якого визначено, що найкращим інтересам дитини відповідатиме її спільне проживання з батьком та взяв до уваги лише акт обстеження умов проживання матері.

Проте, апеляційним судом не враховано, що за зустрічним позовом органом опіки та піклування не складено висновку про доцільність проживання дитини разом з матір'ю, а акт обстеження умов проживання не є за своєю суттю та змістом висновком органу опіки та піклування про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій розглянули справу за відсутності висновку органу опіки та піклування за місцем проживання матері, який мав бути складений задля забезпечення належного розгляду зустрічного позову, що є порушенням ст. 19 СК України.

Взявши до уваги висновок спеціаліста за результатами проведення психологічного дослідження, апеляційний суд не врахував, що він ґрунтується на поясненнях матері, а також окремих письмових документах, наданих лише однією стороною – відповідачкою; психолог не досліджувала матеріалів справи, особисто не спілкувалася з малолітньою дитиною та батьком дитини.

Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (частина I) (встановлення факту одноосібного виховання дитини)

- За обставинами справи у вересні 2020 року в подружжя народився син. З лютого 2022 року син залишився проживати з батьком (заявник), а його мати виїхала за кордон. Заявник указував, що із цього часу мати не бере участі в житті дитини, не спілкується з нею, матеріально не утримує.
- Заявник стверджував, що він – батько, який самостійно виховує дитину. Встановлення факту самостійного виховання дитини потрібно йому для оформлення документів, необхідних для отримання соціальної допомоги як батьку, що самостійно виховує дитину, реєстрації місця проживання дитини, вирішення інших питань щодо проживання та перебування дитини, отримання відстрочки від мобілізації.
- Суди попередніх інстанцій відмовили в задоволенні заяви батька, оскільки він не довів, що мати дитини не здійснює прав і не виконує обов'язків щодо своєї неповнолітньої дитини.

Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22

(частина II)

(встановлення факту одноосібного виховання дитини)

Велика Палата Верховного Суду виснувала, що у цій справі наявний спір про право, зокрема спір щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та/або ухилення від участі у вихованні, який підлягає розгляду в порядку позовного провадження з обов'язковим залученням органу опіки та піклування.

Доведення факту одноосібного виховання дитини батьком пов'язане з настанням (існуванням) обставин, за яких мати не виконує своїх батьківських обов'язків щодо дитини, стосується зміни обсягу сімейних прав або невиконання одним із батьків батьківських обов'язків (у тому числі умисного) та, безумовно, впливає на права й інтереси самої дитини, а також зумовлює відповідні правові наслідки, визначені законом.

Такий факт одноосібного виховання дитини одним із батьків не може встановлюватись у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини, в тому числі на підставі укладеного між ними договору або на підставі судового рішення, ухваленого за правилами окремого провадження, оскільки в такому питанні завжди існуватиме загроза порушення принципу дотримання найкращих інтересів дитини.

Пріоритезація елементів принципу «найкращі інтереси дитини» (зразок)

	МАТИ	ЕЛЕМЕНТИ ПРИНЦИПУ «НАЙКРАЩІ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ»	БАТЬКО
		(а) погляди дитини	
		(б) індивідуальність дитини	
		в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин	
		(г) піклування; захист і безпека дитини	
		(г') вразливе положення	
		(д) право дитини на здоров'я	
		(е) право дитини на освіту	
		(е) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто	
		(ж) стосунки між дитиною і батьками в минулому	
		(з) бажання батьків бути опікунами	
		(и) збереження стабільності в оточенні дитини, (місце проживання (дім), школу, друзів)	
		(і) бажання дитини	
		Інші фактори	

«МАТРИЦЯ» оцінки елементів судом

(А) ПОГЛЯДИ ДИТИНИ

прихильність з боку дитини

повага дитини до ____

страх з боку дитини до _____

відсутність довіри у відносинах з

Інші фактори

(Б) ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ДИТИНИ

повага до дитини з боку _____

позитивне ставлення до дитини з боку

наявність діалогу, взаємодопомоги дитини з

добровільність виконання хатніх обов'язків дитини на прохання

інші фактори

(В) ЗБЕРЕЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ОТОЧЕННЯ І ПІДТРИМАННЯ ВІДНОСИН

наявність тісних і тривалих стосунків між дитиною та _____

кількість проведеного часу з дитиною щодня

залученість до позашкільної діяльності та спортивних активностей з боку _____

довірливі стосунки дитини з іншими членами сім'ї (одного з батьків)

наявність зведених братів/сестер; інші фактори

(Г) ПІКЛУВАННЯ; ЗАХИСТ І БЕЗПЕКА ДИТИНИ

безпосереднє годування, одяг, лікування

наявність власного житла

наявність постійного місця проживання (інша підстава)

інші фактори

(Г') ВРАЗЛИВЕ ПОЛОЖЕННЯ

факт(и) погрози домашнього насильства щодо дитини з боку ____

факт(и) скоєного домашнього насильства щодо дитини з боку ____

факт(и) домашнього насильства щодо другого з батьків з боку ____

факт(и) домашнього насильства щодо другого з батьків з боку _____,

відсутність постійної роботи у _____

наявність судимості за насильницьке кримінальне правопорушення

інші фактори

(Д) ПРАВО ДИТИНИ НА ЗДОРОВ'Я

фінансова спроможність лікувати дитину

особливі обставини щодо здоров'я дитини за ч. 1 ст. 185 СК України)

забезпечуються _____

надання безпосереднього догляду над дитиною; інші фактори

«МАТРИЦЯ» оцінки елементів судом

(Е) ПРАВО ДИТИНИ НА ОСВІТУ

наявний стабільний дитячий садок (школа)

наявні стабільні гуртки

безпосереднє забезпечення відвідування дитиною позашкільних активностей _____ (ким з батьків)

інші фактори

(Ж) СТОСУНКИ МІЖ ДИТИНОЮ І БАТЬКАМИ В МИНУЛОМУ

прихильність дитини у молодшому віці до _____

наявність більш теплих стосунків дитини з _____

залученість інших членів сім'ї до виховання дитини і спілкування з нею з боку _____; інші фактори

(З) БАЖАННЯ БАТЬКІВ БУТИ ОПІКУНАМИ

Складові принципу

письмово висловлене бажання

інші фактори, що можуть підтверджувати бажання одноосібного виховання (опіки)

(Є) СПРОМОЖНІСТЬ КОЖНОГО З БАТЬКІВ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО ДИТИНУ ОСОБИСТО

стабільна робота

наявність рішення суду про стягнення аліментів на користь __
забезпечення їжею

забезпечення одягом

забезпечення іграшками відповідно віку

забезпечення розвитку здібностей дитини – додаткові витрати на дитину за ч. 1 ст.185 СК України; наявність гнучкого графіку роботи у _____; інші фактори

Верховний
Суд

Дякую за увагу!